

Jankovics Marcell Ünnepeink 1981-ben

Macskássy Katalin filmjéről

■ A korán eltávozott filmrendező, Macskássy Katalin („Macska Kati” 1942–2008) a hetvenes évek első felében szülte két gyermekét. Ekkor dönthette el, hogy egész életében gyerekekkel akar dolgozni, s ekkor találta ki azt a filmműfajt, amelyben igazán jelentőset alkotott, amelyet „annak idején” animációs dokumentumfilmnek, gyermekszociográfiának neveztem el. Ezek a filmjei: az 1973-ban készült *Gombnyomásra*, az 1976-ban befejezett *Nekem az élet teccik nagyon*, az *Ünnepeink* (1981), továbbá a *Családrajz* (1983), *Mit vinnél magaddal* (1986), *Tücsök és hangya* (1988), *„Oh, gyermekek, tiétek a jövő”* (1995), *Az én házam* (1996), *Van itt jó is, rossz is* (1997). E témakörben két könyve is megjelent Fekete Anna társszerkesztésében (*Mi mondtuk ... Anyuról, Mi mondtuk ... Apuról*). Fekete Anna az itt részletesen tárgyalt filmjének is szerkesztője volt. Ezekben a filmekben és könyvekben gyerekek beszélnek életükről, vágyaikról, családjukról, az általuk elképzelt jövőről. A gyerekekkel készült interjúkat gyerekek (maguk az interjúalanyok) rajzai, animációi illusztrálják.

Ez a filmtípus nem teljesen előzmény nélküli. Legnevezetesebb előképként egy amerikai rajzfilmes házaspár, Faith és John Hubley két filmje, a *Moonbird* (1959) és a *Windy Day* (1967) lebeghetett Kati szeme előtt. E filmekhez saját gyermekeik titokban fölvetett beszélgetése szolgált alapul. Említést érdemel még Szoboszlai Péter *Aki bújt, bújt* (1968) című filmje, melynek a rendező kislánya volt az ihletője. A hasonlóság a minták és Kati filmjei között itt véget is ér. Amellett, hogy ő nem a saját gyermekeit használta, bűbájos magántermészetű gyermekképzeltései helyett kemény társadalmi gondok foglalkoztatták, és nemcsak filmrendezőként, de úgy is, mint a gyermekei jövőjéért aggódó anya, gyerekhangon, gyerekrajzokkal próbálta a „szocialista” Magyarország torzulásaira föl hívni a figyelmet.

Nincs mód arra, hogy az összes itt felsorolt filmjéről mondjak valamit (életművének ezek csak kis hányadát teszik ki), de az első három, mint e műfaj legsikerültebb darabja, megkerülhetetlen.

A *Gombnyomásra* már csak azért is, mert ez a sorozat nyitófilmje, e műfaj nyilvános főpróbája. A filmben különböző korosztályú gyerekek vallanak elképzelt jövőjük-ről rajzban és szóban, arról, milyen világban szeretnének élni, ha felnőnek. Olyanban, amelyben minden könnyen megkapható – gombnyomásra. Könnyed hangvételű film lett, de a gyerekek véleményét céltudatosan megszűrve azt a tipikusan kommunista hurráoptimista jövőképet kritizálja, amely főleg a szovjet sci-fi irodalmat jellemezte, s ami nem kis részt vállalt a közép-, kelet-európai ifjúság félre nevelésében. (A szocialista sci-fi falrengető szatírja a Sztrugackij fivérek 1965-ben megjelent *A hétfő szombaton kezdődik* című kisregénye volt. Szerettem volna filmet rajzolni belőle, de könyvként is épphogy csak megtúrta a kor.) Nem mellékes tanulsága Kati filmjének, hogy a gyerekek rajzai – az iskolai nevelés nagyobb dicsőségére – az életkorral egyenes arányban szürkülnek a színpompás „természeti” képekből a gépi világba. Már akkor is!

A következő filmet, a *Nekem az élet teccik nagyon* címmel – mesélte Kati egy interjúban – „Komlón, egy cigányosztályban forgattam. Koltay Magda szakfelügyelő barátnőm hívta fel figyelmemet e kreatív gyerekcsoportra: ő már akkor több kiugró tehetséges festőt, textilszöveget fedezett fel közöttük. Egy évig, kisebb-nagyobb megszakításokkal lent laktunk a stábommal, és az így kialakított animációs műhelyben készítettük el a filmet”, mely a cigánygyerekek vágyaival, álmaival és lenyűgöző tehetségével szembesítette életük borzalmas valóságát. A képek szépségével éles kontrasztot alkotó szövegek ma is döbbenetesen hatnak. Miért is ne? Hiszen a városszéli cigánysorokon alig változott valami: „A telepen minden fizetéskor nagy tömegverekedés van. Csak úgy folyik a piros vér [...], olyan szépet még nem tetszett látni.” A film elkészülte után elkunyeráltam Katitól egy rózsaszínű hullámzó tájban, arany ég alatt száguldó lovakat ábrázoló festményt. Ma is az ágyam fölött lóg. Chagall, Franz Marc, Mattis Teutsch János megnyalta volna mind

a tíz ujját, ha 10 évesen ilyen képet tudott volna festeni. És a gyerek, aki festette, így nyilatkozott: „Aranyérmert nyertem az indiai rajzversenyen. Talán ha nagyon fogok igyekezni, sikerülni fog, hogy pincérnő lehessenek.”

Legpolitikusabbra szerintem a harmadik film, az *Ünnepeink* sikerült. Erősen különbözik a másik kettőtől. Témaválasztása konkrétabb az övékéénél, és a már-már hagymázos örületet súroló zagyvaság, ami a hajdani gyerekek fejében élt a Kádár-kori ünnepek tartalmáról, értelméről. Fergetes hahotázást váltott ki és vált ki ma is a néző-hallgatóságból, nem úgy, mint a szándékosan lehangoló gyereksci-fi és a cigánytéma minden mosolyt torkunkra forrasztó drámaisága.

A filmben nyilatkozó kis animátorok 10–11 éves III. kerületi úttörők (!), a mai középgeneráció tagjai. Alighanem a föld alá bújnának legszívesebben szégyenletükben, hallván, mennyi hetet-havat hordtak össze „ünnepeikről”. Szándékosan írom így, hiszen a két „családi” ünnepet leszámítva, amelyet említenek, a többi kötelező iskolai ünnep volt, és közülük egyedül március 15-ét tekintjük ma is ünnepünknek. *Nota bene*: 1957–89 között március 15-e sem volt igazi ünnep, csak iskolai szünnap. Aki pedig iskolán kívül nem a Párt előírása szerint ünnepelte, az megnézhetette magát (gumibotózás, begyűjtés után).

Leleplező film ez. A gyerekszájak az ünnepek és hétköznapok gépesített agymosását leleplezik le. A gyerekek kétféle ünnepet különböztetnek meg: családi ünnepeket, amilyen a karácsony (mikulás) és a születésnap, amikor ajándékot kapnak, és az iskolai ünnepeket, amelyeken a „háborúkat és harcokat ünnepeljük”. Az előzőekről nem esik több szó, de ebből az egy mondatból is kiderül, hogy a karácsony nem vallási ünnep volt a számukra, s ez, vagyis hogy ma a szeretet családi ünnepének tekinti a „magyar emberek” túlnyomó többsége, az a Kádár-kor agymosásának köszönhető. A filmben előszámlált kommunista ünnepnapok taglalásuk mértékének a sorrendjében a következők: november 7-e, március 15-e, április 4-e, május 1-je, március 21-e (a Tanácsköztársaság kikiáltásának emléknapja). Augusztus 20-a kimaradt. Valószínűleg azért, mert a nyári szünidőre esvén a szokványos iskolai ünneplésre nem került sor, és mind a szövegből, mind a rajzokból kiviláglik, hogy gyerek-, de még úttörőszemmel nézve is az ünnep lényege az egyformaság. Ezért (is) mosódtak össze az amúgy különböző ünnepi tartalmak: „Az iskolában ugyanazok az énekek, ugyanazokat a beszédeket mondják, unalmasak. [...] Sokat kell állni, sokat kell hallgatni.”

Persze az, hogy miről mennyi került a filmbe, az végül is Katin múlott. S az sem kizárt, hogy akadtak gyerekek, akik szépen, pontosan fölmondták a leckét. A filmben elhangzó megszólalások azonban nemcsak érdekesebbek, hanem – saját gyerekkori, Rákosi-korszakbeli, sőt tanári emlékeim alapján állíthatom – igazabbak is.

Íme, két saját példám. „Kis képzős” osztályom érettségijén az egyik leánykám azt találta mondani az 1848-as szabadságharcról, hogy az a munkásosztály felkelése volt. A másik anekdotám egy tévében sugárzott dokumen-

cében laktak, és nagyon szegények voltak. De akkor jött Petőfi Sándor a Nemzeti dallal, és felszabadította őket. Nem engedték meg, hogy kiadják azt a Talpra magyart, mert nekik nem tetszett, ezért úgy halt meg, hogy vonat alá ugrott.” „Petőfi meghalt, és utána kitört, kitörtették a Tanácsköztársaságot.” „Március 15-én Petőfi Sándor elszavalta a Nemzeti dalt, mert a magyarok már unták a német fasiszták elnyomását.” „Az osztrákok vissza tudták hátráltatni a magyarokat, a Szovjetunióba mentek segítségért, de már nem bírtak a túlerővel szemben. Aztán betörték a tatárok, és a fél országot lenyilazták.”

Sajátos sűrítései az ismereteknek.

Ha csak a képeket nézem, nem a nevétségesség dominál rajtuk, az ideológia majdnem hibátlanul tarol. A szövegekkel ellentétben a rajzok pontosan dokumentálnak. Talán csak a horogkeresztet nem sikerült pontosan lemásolnia az egyik kis művésznek – április 4-e kapcsán rajzolta Hitler hasára. Az egykorú pedagógusokat, filmcenzorokat ez éppen hogy nem zavarta, annál elégedettebben bámulhatták a rengeteg Szabadságszobrot, vörös csillagot, vörös nyakkendőt, vörös szegfűt, a vörös zászlókat, melyek még a földeken dolgozó parasztszonyok kapanyelén kinőve is lengedeznek. Talán az sem zavarta őket – épp ellenkezőleg –, hogy az április 4-i, november 7-i katonai díszszemlék és az imperialisták ellen harcra buzdító ünnepi beszédek milyen sikeresen militarizálták a nebulókat, gondolom, főleg a genetikusan amúgy is inkább harcra kész kisfiúkat. Ahhoz képest, hogy ünnepeket kellett rajzolniuk, a film felét masírozás, seregek fölvonulása, csatajelenetek töltik ki.

Búcsúzóul (ettől a „feledhetetlen” múlttól) egy egészen más üzenetet hordozó rajzot emelnék ki. A szóban forgó képen, nem teljesen a kép közepén – mintegy mellékesen – egy „három tavasz” feliratú tábla látható. Ez a maoista jelszónak tűnő felirat nem sokat mond a mai tizen-, huszonéveseknek. Arra emlékeztet, hogy a rendszerváltás előtt március 15-ét, március 21-ét és április 4-ét együtt ünnepeltették velünk. Csoda ezek után, hogy ilyen habarék keletkezett a fejekben?

Az *Ünnepeink* a YouTube-on megtekinthető. Sajnos egyetlenként Macskássy Kati életművéből.

tumfilmből való. A film a börtönökben folyó felnőttkori továbbtanulási lehetőségekről szól. Az egyik jelenetben a tanár úr ugyane témában érdeklődik: „Mi történt 1848. március 15-én?” Egy rab jelentkezik, a válasz: „Kitört az 56-os ellenforradalom.” Mentségére legyen mondva, hogy a feléje meredő döbbsétek tekintetek láttán leesett neki a tantusz, és megsemmisülve ült vissza.

Ilyen és ehhez hasonló összemosások keletkeztek a filmbeli gyerekfejekben is: „[1848-ban] a huszárok a munkáshatalomért és a munkásosztályért harcoltak.” „November 7 a szabadság ünnepe. Előtte az emberek pin-